

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2019.04.003>

УДК 81'42

С.Я. Єрмоленко

Інститут української мови НАН України, м. Київ

СЛОВО Т. ШЕВЧЕНКА VS СЛОВО П. КУЛІША: ДЖЕРЕЛА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Стаття містить інформацію про ставлення Т. Шевченка і П. Куліша до українського слова як «органу» національної ідентичності, виразника українознавчого світогляду, механізму почуттєвого і раціонального сприйняття світу, невіддільного компонента повнокровного життя народу. Твори письменників, писані російською і українською мовами, викликали інтерес до України. Друкування текстів наддніпрянських українців у Галичині, чому сприяла діяльність П. Куліша, відкривало можливості для вироблення єдиної української літературної мови.

Ключові слова: мова як засіб самопізнання, українська літературна мова XIX ст., художні тексти, листи, Шевченко, Куліш, рідне слово, наша мова, козакофільська романтика, протонародна мова, переклад.

Кожна історична доба має свою ідеологію творення літературної мови. Час, у який жили видатні представники української культури Тарас Шевченко (1814 — 1861) і Пантелеймон Куліш (1819 — 1897), позначений поширенням ідей європейського романтизму, суспільною увагою до таких взаємопов'язаних понять, як *народ, його історія і мова, самопізнання народу, дух мови, народність літератури*.

Етнографічно-історичний напрям науково-освітньої діяльності української інтелігенції в Харківському, Київському університетах, створення громад українофілів, народників у Петербурзі, Києві, Харкові, Одесі привертала увагу суспільства до української ідентичності, найвиразнішою ознакою якої була мова. Видання фольклорних збірників (М.А. Цертелев — 1818; народних пісень — «Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем», 1827, 1833) привернули увагу інтелігенції до української історії та мови. Романтики у своїй поезії (наприклад, А. Метлинський та М. Костомаров) озвучували постійний мотив *рідного слова*, традиційно пов'язуючи його з образами бандуристів, кобзарів, козаків, з усіма історичними подіями, що їх зберігала народна пам'ять. Зацікавлення українською історією,

© С.Я. ЄРМОЛЕНКО, 2019

народною словесністю було характерне не лише для викладачів Харківського, Київського університетів. У Петербурзі читав лекції на історичні теми М. Костомаров; П. Куліш заснував у Петербурзі друкарню, редагував журнал «Основа».

Шевченко, Костомаров, Куліш були членами таємного товариства — Кирило-Мефодіївського братства. У програмному документі товариства, що мав назву «Книга буття українського народу (Закон Божий)» (автором цього тексту був історик М.І. Костомаров), проголошено принципи християнських цінностей, братерства, рівності, свободи, справедливості, вільного розвитку українського народу в умовах федерального устрою держави і сформульовано вимогу скасування в Росії кріпосництва. Після розгрому товариства по-різному склалися долі його членів, але ідея творення української національної культури, відстоювання права українців мати свою літературу, здобувати освіту рідною мовою поширювалася в суспільстві, чому сприяла популярність творчості Шевченка, культурницько-просвітницька діяльність Куліша.

Класовий підхід до оцінки мовотворчості українських письменників у радянські часи фактично збіднював національну культуру, деформував історію розвитку української писемності, української літературної мови. Не була актуалізована мовотворчість П. Куліша з його оригінальною публіцистичною спадщиною, бракувало об'єктивної інформації про творчі зв'язки Шевченка і Куліша, спільне й відмінне у їхньому розумінні народності української літератури та літературної мови.

За обсягом творчої спадщини порівнювати цих двох видатних письменників, на перший погляд, некоректно: роки їхнього земного життя, як і умови життя і творчості загалом, не зіставні. Проте таке порівняння закономірне, оскільки мовотворчість Шевченка і Куліша засвідчує історично зумовлений розвиток української літературної мови як джерела національної ідентичності. Хоч Шевченко і Куліш писали свої художні тексти українською і російською мовами, саме україномовна спадщина піднесла їх як визначних представників української культури. Практика листовного спілкування письменників з різними адресатами так само була двомовна. За спостереженням Ю. Шевельова, 60% Шевченкових листів писані українською мовою, а в Куліша — 43% [9: 185].

Досліджуючи мову Шевченка, академік В.М. Русанівський писав: «..Позбавлений права на власну історію і національну самосвідомість, український народ сприймав твори свого поета не лише як красне письменство, а й як фактор розвитку всього культурного життя в Україні» [6: 220]. Сучасники Шевченка — Костомаров і Куліш — наголошують на основній ознаці творчості поета — її глибокій народності. Костомаров писав: «Він не тільки напоений *народною* малоросійською поезією, але досконало оволодів нею, підпорядкував її собі і дає їй витончену, довершену форму. [...] це цілий *народ*, який промовляє устами свого поета: душа його перейнялася співчуттям і подібністю між станом своїм і *загальнонародним* почуттям» [6: 292]. Так само в оцінці Куліша поняття *народності*

поезії Шевченка превалює, а поета він називає *подвижником рідного слова*, пор.: «...Шевченко голосно на всю Україну озвався, мов усі співи *народні* і всі людські сльози разом заговорили» («Листи з хутора. Лист III. Чого стоїть Шевченко jako поет народний»).

Доба Шевченка і Куліша позначена особливою увагою до проблеми *минувшини*, гострою потребою нового історіософського осмислення зв'язку між знаковими для того часу концептами *народ* і *слово*. Коли йдеться про оцінку становища української мови в Російській імперії, поети-романтики звертаються до песимістичних, сумних мотивів, висловлених часто вживаними словосполученнями з характерною оцінною семантикою «німий», пор. у Шевченка: *Возвеличу / Малих отих рабів німих! / Я на сторожі коло їх поставлю слово* («Подражаніє 11 Псалму»); *Озовітеся ж, заплачте, / Німіє, зо мною / Над неправдою людською* («Відьма»); *Німию отверзуться уста; Прорветься слово, як вода* («Ісаія. Глава 35»); у Куліша: *Чи довіку ж, браття, / Будемо мовчати? / Благословіть мені кобзу / Німую узяти!* («До братів на Вкраїну»). У текстах Куліша зафіксовано синонімічні відношення між словами: *німий і без'язикий*, пор.: *Стою і думаю: про що господь мені / Тут жити повелів між стадом без'язиким, / Між тварями, що вік вікують свій у темі / І пам'ятні вікам одним завзяттям диким?* («Стою один»).

Принцип антитези покладено в основу протиставлення змісту словосполучень *живе (живеє) слово і німі гробовища*, а також у протиставлення з лексемами того самого лексико-семантичного поля *кладовища, могила, труна*: *Чиє серце стрепенеться / Од слова живого, / Що співав я, віщував я / Віку молодого? // Ой співав я, віщував я: / «За малу годину / Оживить живеє слово / Рідну Україну...» // Ой, співав я: «Буде жити / Наше слово, буде!» / Чи живе ж воно у тебе, / безталанний люде? // Не по селах проходжаю, / А по кладовищах: / Спочиває наше слово / В німих гробовищах. // Поховали ми з дідами / Слово — нашу силу; / Густо, густо засадили / Рутою могилу («Старець»); *Оживи, козацька славо, / У бандурних струнах, — / Нехай предки звеселяться / У забутих трунах; // Нехай мовлять живе слово / На всю Україну — / І ззовуть усю родину / У сем'ю єдину* («Настуся»).*

Позитивно оцінний зміст слова, рідної мови, нашої мови увиразнено на тлі метафорично-епітетних висловів із негативною оцінкою *глухих балак*, пор.: *І мова наша, між глухими / Балаками — дзвінке срібло, / Вже не дзвеніла, і несло / Від неї книгами цвілими. / Смаку й принадності не мала, / То белькотала, то шкварчала / І по торгах, і по домах, / І на письмі, і на словах...* («Грицько Сковорода»).

У поезії Куліша виокремлюємо мотив даремного очікування рідного слова, який відтворено в такій типовій ситуації: *Ходжу, броджу по місту я / Великому, великому / Хотів би я зізнатися, / Та нікому, та нікому* («Україно, краю милий, краю незрадливий»). Такий самий психолінгвальний стан передає Шевченко в однойменному вірші: *Якби з ким сісти, хліба з'їсти, / Промовить слово*.

Спільна для обох поетів тема — завдання, місія митця. Цей мотив набуває індивідуального звучання в поезії «Перебендя» Шевченка, а в рядках

вірша «Кобзар» П. Куліш розкриває кредо митця, якого ніщо не може збити з обраного шляху: *Кобзарю! не дивись ні на хвалу темноти, / Ні на письменницьку огуду за пісні, / І ласки не шукай ні в дуків, ні в голоти: / Дзвони собі, співай в святій самотині. // Не ярмарку тебе гучному зрозуміти! / Серед своїх тривог або пустих утіх / Нехай турбуються, чи граються, мов діти: / Ти на виковий лад не перестроїш їх! // Їх небеса — базар, їх божество — мамона! / Купують, продають, міняють крам на крам, / І буквою свого життєвого закону / Готові зруйнують святої правди храм.*

Показове для виразного антитетичного мислення Куліша переосмислення одного із традиційних метафоричних образів, до якого часто зверталися у ХІХ ст. поети, публіцисти, наповнюючи конкретно-чуттєвим змістом ідею єдності слов'янських народів. Пор.: «Три основні метафоричні образи, що передають ідеї слов'янської єдності та слов'янської солідарності через різні поняття певного цілого з його складниками, — образ родини з братами або сестрами, матір'ю (батьком) і дітьми, образ моря (ріки) з річками (струмками), що впадають у нього, й образ розгалуженого дерева з гілками-народами» [7: 55].

У поемі Шевченка «Єретик» є така метафора:

Слава тобі, Шафарику,
Вовіки і віки!
Що звів єси в одно море
Слав'янські ріки!

Куліш заперечує зміст цієї метафори негативною саркастичною оцінкою московської політики: *Обняти світ залізними руками / Силкуєшся, щоб людському уму / Спорудити з продажними попами / Вселенську безвихідну тюрму. // І всіх слов'ян скликаєш воедино: / «Зливайтесь: я — море, ви — руч'ї. / Корітеся і нахилийте спину, / Хилітеся під присуди мої. / У мене ви дознаєте покою, / Як праведні у Бога за дверми: / У багнищі, стоячою водою, / Гнистимете з московськими людьми («Слов'янська ода»).*

Такою самою сугестією наповнені зневажливі слова Шевченка, звернені до безпам'ятних земляків: *Раби, подножки, грязь Москви, / Варшавське сміття — ваші пани / Ясновельможнії гетьмани, / Чого ж ви чванитесь, ви!* («І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм Україні і не в Україні моє дружнє посланіє»).

І Шевченко, і Куліш бачили негативні риси національного характеру, пояснювали їх історичним минулим народу. Характерні для стилю Куліша гострі інвективи-звертання до народу, низка негативних оцінних епітетів (історичної лексики), за якими постає вся історія українського народу від найдавніших часів, наприклад: *Народе мій, ясирнику татарський, / Невольнику турецький найдорожчий! / Народе мій, східний панський слуго / І польської герою темний слави! / Народе мій, недоумку латинський, Товаришу московської темноти!* («Псалтирна псальма»).

Символічне значення у поезії Куліша має образ дзвону — дзвону бандури, дзвону кобзи, який має розбудити, воскресити націю: *Кобзо! ти наша одрада єдина... / Поки із мертвих воскресне Вкраїна, / Поки до-*

ждеться живої весни, / Ти нам про нашу тісноту дзвони («До кобзи»). Цей метафоричний образ *дзвінкого, живого народного слова* характерний для ідіостилю поета.

У збірці «Хуторна поезія» Куліш використовує Шевченкові рядки як епіграфи, як підсилення постійного діалогу з Кобзарем, переживання змісту його дум, присвячених рідному слову, історичній славі України. Зв'язок тексту із структурою епіграфа поглиблює і урізноманітнює зміст поезії Куліша. Крім таких виразних перегуків із поезіями Шевченка, в текстах листів Куліша помітні лексико-фразеологічні ознаки традиційного словника, пов'язаного з хліборобською культурою українців. У 1856 р. у листі до Тарновського Куліш пише: *Коли б тільки вийшло по-моєму, зробив би я так, що й німі в мене б заговорили; давав би я тільки зерно на посів, а орали б, сіяли, жали й молотили б у мене люде, і було б у мене в засіках завжди повно*. Пор. такий хліборобський мотив у поезії Т. Шевченка:

*Може, верну знову
Мою правду безталанну,
Моє тихе слово.
Може, **викую** я з його
До старого плуга
Новий **леміш і чересло**,
І в тяжкі упруги,
Може, **зорю переліг** той,
А на перелозі
Я посію мої сльози, щирі мої сльози...*

Іван Огієнко в «Історії української літературної мови» окремий параграф присвячує П. Кулішеві — «Куліш як ідеолог і творець української літературної мови»: «Глибоко освічений, він добре знав істоту кожної літературної мови, добре бачив, що науково в нас вона ледь зароджується, а тому все своє довге й трудяше життя віддавав на створення рідної літературної мови. Попередні наші письменники виховувались на ідеології козакофільської романтики, якій немало данину замолоду віддав і сам Куліш» [5: 148].

Ідеологом української літературної мови вчений називає Куліша, який відстоював право українців мати свою наукову мову, перекладати українською твори світового письменства.

По-різному оцінювали значення перекладів українською мовою сучасники Куліша, наприклад, Костомаров, посилаючись на те, що українці мають змогу читати й розуміти переклади російською мовою, бачив мету українців — розвивати своєю мовою оригінальну, а не перекладну літературу.

Ще 1860 р., коли постало питання друкувати місячник «Основа» українською мовою, зокрема й перекладати Шекспіра українською, Куліш заявив, що «Шекспіра на нашій мові побачать хіба правнуки» [Там само: 150]. 1897 р. побачив світ збірник перекладів Куліша «Позичена Кобза». І в цьому збірнику, і в українському перекладі Біблії письменник, використовуючи авторські новотвори, творчо підходив до лексичних, граматичних можливостей української мови, до її народних і книжних джерел.

Своєю мовною практикою він доводив, що українська мова не лише для сміху, для розваги, що це не «мужицька» мова, з якою асоціювався знижений стиль спілкування (пор. висловлювання Т. Шевченка «Хай я буду і *мужицький поет*, аби тільки поет»), а є в ній якнайширший спектр різних експресивних стилів.

Аналізуючи мову листів Т. Шевченка в контексті жанрово-стильової різноманітності української літературної мови, В.М. Русанівський наголошує: «Дуже важливими з погляду тенденцій розвитку майбутньої української публіцистики є ті рядки Шевченкових листів, у яких він дає оцінку певним літературним явищам і мистецьким творам, тобто по суті пише невеличкі рецензії» [6: 208].

Для Шевченка питання рідної мови як засобу творення національної літератури було визначальним. У листах до різних адресатів мотив мови повторюється. Так, у листі до Я.Г. Кухаренка (22.04.1857) він пише: *Прислав мені із Пітера курінний Панько Куліш книгу своєї роботи, названу «Записки о Южной Руси», писану нашим язиком. Не знаю, чи дійшла до Чорноморії ся дуже розумна і щира книга. Якщо не дійшла, то випиши, не будеш каяться. Такої доброї книги на нашому язyku ще не було друковано. Тут живо вилитий і кобзар, і гетьман, і запорожець, і гайдамака, і вся старожитна наша Україна як на лодоні показана. Куліш тут свого нічого не додав, а тільки записав те, що чув од сліпих кобзарів, а тим самим і книга його вийшла книга добра, щира і розумна* [4: 113 — 163].

У творчості романтиків старожитна Україна поставала з такими діловими особами, що їх називає в листі Шевченко. Традиційна лексика поетів-романтиків набуває символічного значення. Захоплення історією українського народу переростало і в захоплення мовою як засобом творення художніх текстів. У листі до А.М. Маркевича (22.04.1857) Шевченко повторює свою оцінку Кулішевої книги: *... а Куліша як побачиш то поцілуй його за мене і скажи йому що такої книги як записки о южной Руси я ще зроду не читав. Та й не було ще такого добра в рускій літературі. Спасибі йому він мене наче на крилах переніс в нашу Україну і посадив між старими сліпими товаришами Кобзарями. Живо і просто вилита стареча мова. А може воно тим і живо, що просто* [Там само: 114 — 164].

Своє захоплення романом «Чорна рада» висловлює Шевченко в листі до П.О. Куліша (5.12.1857): *Спасибі тобі, Богу милий друже мій великий, за твої дуже добрі подарунки, і особливе, спасибі тобі за «Чорну раду». Я вже її двічі прочитав, прочитаю і третій раз, і все-таки не скажу більш нічого, як спасибі. Добре, дуже добре ти зробив, що надрюкував «Чорну раду» по-нашому. Я її прочитав і в «Руській беседі», і там вона добра, але по-нашому лучче. Розумний, дуже розумний і сердечний епілог вийшов; тільки ти дуже вже, аж надто дуже, підпустив мені пахучого курева; так дуже, що я трохи не вчадів* [Там само: 137 — 187].

Маючи на увазі не лише Шевченкову оцінку роману «Чорна рада», а й увесь доробок Куліша, значення його мовотворчості в історії української літературної мови, академік В.М. Русанівський писав: «Т. Шев-

ченко високо оцінив роман П. Куліша «Чорна рада». Але заслуги П. Куліша перед українською мовою значно об'ємніші. Ніхто з українських письменників ХІХ століття не працював стільки над жанровим урізноманітненням української мови. Адже це йому належать і перенесені з фольклору жанри думи й казки, історичні оповідання і романи, історична поема, історико-поетична драма-ідилія і т. ін., перші зразки української наукової прози («Історія України від найдавніших часів», «Хмельниччина» та ін.), він же переклав українською мовою окремі твори світової класики» [6: 233].

Стиль Кулішевих статей про поезію Шевченка, про оповідання Марка Вовчка, Квітки-Основ'яненка вирізняється експресивністю, художньо-словесною образністю. Мав рацію Б. Грінченко, називаючи Куліша «найлучшим знатоком малорусского языка, наилучшим стилистом малорусским» [5: 152].

Світогляд Куліша-історика, добре ознайомленого з літописами, історичними пам'ятками, позначався на його літературно-критичній, публіцистичній мовотворчості. Актуальним для тогочасної української інтелігенції було питання про те, якою мовою творити літературу для народу і літературу про народ. Тривали дискусії діячів українських суспільних рухів про те, якої літератури, якої освіти потребує народ. Культурники мали спускатися до тем, які б хвилювали соціально принижені верстви населення. У публіцистичних працях М. Костомаров, П. Куліш *російською мовою* відстоювали право українців здобувати освіту українською мовою. Мова стає не лише ознакою окремішності одного із слов'янських народів, що доводили вчені (П. Житецький, К. Михальчук), а й ознакою творення народною мовою літератури про саме народне життя, причому не лише про історичне минуле, а й про реальне, сучасне.

Стан національно-мовної свідомості віддзеркалювала художня література українською мовою, а наукові, суспільні ідеї поширювалися серед національної інтелігенції іншими мовами. Дискусії про народність чи європейськість української літератури, літературної мови відбувалися у середовищах *українофілів, народників, націоналів, космополітів, культурників, автономістів, федералістів*. Ці питання були наріжною проблемою і в часи Кирило-Мефодіївського братства. Але тоді поняття самостійності, окремішності української словесності, української народності окреслювалося сферою культури та мови, а в кінці ХІХ ст. воно набуло ширшого значення, яке відповідає термінологічному змістові поняття *національна ідентичність*.

Частина української інтелігенції сприймала українську мову лише як засіб творення художньої літератури: навіть у термінологічному значенні розрізняли російську, малоруську і великоруську мови, розуміючи останню як спільну для східних слов'ян мову, через яку приходять до кожного народу нові європейські ідеї. Для творення і сприймання різножанрової літератури українською мовою треба було, за словами П. Куліша, «утворити націю *самочутну, саморозуміючу, на своїй дорозі видіючу, про свою будущину дбайливу*» [3: 405].

Найбільше різночитань викликав поширений термін «простонародність», який тлумачився як література про народ і для народу (мова, зрозуміла для народу). Михайло Драгоманов, вірний своєму принципу еволюційності, зміст якого він викладав 1873 р. в циклі статей «Література російська, великоруська, українська і галицька», відмовившись від ідеї «простонародності» нашої літератури і визнавши, що вона «мусить розвиватись і згори вниз і знизу вгору», пробує пояснити свої тодішні міркування: «Колись добродій Куліш вказував на «простонародність» української словесності як на її найбільшу славу... Коли б нам пощастило виробити літературу строго мужицьку по мові, присвячену інтересам найбільшої маси людності нашого краю, тепер соціально найнижчої, а в той же час літературу, одушевлену найвищими ідеалами європейської цивілізації, тоді б ми появили щось дійсно оригінального серед культурного світу...» [8: 195].

Драгоманов розмірковував про характер взаємодії народних і культурно-цивілізаційних джерел розвитку літератури і мови: «...У Цюриху нам не напишуть ні другого Кобзаря, ні другого Костомарова, ні даже Робінзона Крузо не переведуть на нашу мову, — та й лексикона й граматики не напишуть. А я так думаю, що поки ми не виробимо собі лексикона і граматики, не видамо пам'ятників нашої мови з XI віку до пісень, не напишемо історії свого народу і бібліотеки народних наук, — доти мусимо сидіти, посипавши попелом главу, у політику не лізти і прокламацій не писати» [Там само: 201 — 202].

Оперуючи Шевченковими словами про апостола правди і науки, Драгоманов оцінює мету українського руху й покликається знову-таки на творчість Шевченка: «Шевченко — поет *волі народу*, — і для його слава корони, хоть би вона й була на голові якого-небудь Хмельницького, не має ціни, коли народ не вольний...» [Там само: 184].

Куліш проголошував гасло культурництва, дбаючи про розвиток перекладної літератури і про потребу вироблення аристократичної української літературної мови. Водночас його мовомислення сприяло символізації в українській культурі, в літературній мові знакових для народної мови слів-понять на зразок *Кобза*, *Крашанка*, *Досвітки*, *Хуторна поезія*, *Великдень*.

Неперебутнім глибоким змістом, пристрасним публіцистичним стилем захоплює читача «Зазивний лист до української інтелігенції». Лист П. Куліша має епіграф — слова Апостола Павла: *Духа не угашайте*.

Текст листа розкриває майстерність автора у використанні різноструктурних мовних одиниць із протиставною, антонімічною семантикою, у нанизуванні порівнянь, які відсилають читача до глибинно-історичних та культурних джерел, у синтаксичній організації висловлюваної думки, наприклад: *Так у великих проповідників людської віри, що вони сходили з громохмарної гори у юдоль повсякденицини, чи з'являлись посеред степової рівняви з блискучими своїми снами і таємничими призовами, никне марою те, чим вони рівня приземкуватим людям, і сяє негасимим вовіки*

світлом те, чим вони вищі над похилу до землі людську природу. Так наслідде предківської слави чиститься в непроглядних століттях, мов у водах мовчазної Лети, і зостається нам від неї саме геройство духа, що підіймає серце на благодатні задуми і на великі подвиги.

Оце ж не сумуймо про мізерну долю нашого українського народу; не журімося про те сирітство, у якому зостававсь і зостається він без первоцвіту свого громадянства і своєї древньої церкви. Знаючи з історичного досвіду, як уставали нації, повержені незгодою або дикою силою в прах, уповаймо духом бодрим, що в нашій давнині затаїлася сила невмируща і що ми тією силою дійдемо колись до того зросту, який сама природа нам на роду написала.

У згаданому листі висловлює П. Куліш цікаву думку про європейську цивілізацію: *Європейська цивілізація не являє для нас чогось ненависного, як для московських слов'янофілів, які проголосили Захід гнилим і вигадали якийсь російський погляд на науки й мистецтво. Ми вивчаємо по-дружньому все, що випрацьовано іншими суспільностями і народами, але хосену для нашого народу сподіваємося лише від своєрідного розвитку його власних моральних сил і від збільшення засобів для життя на його рідному ґрунті.*

Наведені уривки свідчать про високий рівень розвитку на той час української літературної мови, вироблення її книжних — наукового й публіцистичного — стилів, якими володів П. Куліш.

Зауважимо, що проголошуючи ідеал культурництва, до якого має прагнути українська інтелігенція, письменник висловлює критичні думки про творчість І. Котляревського. Відомо, що Т. Шевченко називав «Енеїду» *сміховиною*, але розумів історичну роль цього твору в розвитку української культури і літературної мови.

Про Кулішеву оцінку «Енеїди» пише Ю. Бойко-Блохин: «Куліш дуже вменшує вагу і значіння в нашій літературі — Котляревського; особливо не подобалась йому «Енеїда», в котрій він добачав бажання посміятись, поглумитись над українською мовою й українським народнім життям. У «Погляді на укр. словесність» Куліш докоряв Котляревському за його «бурсацьке юродство»; тепер він завважає, що «Котляревський не зміг стати вище од своїх сучасників, так, щоб творами свіжими й енергійними переробити громадський смак і громадські погляди»: в його «Енеїді» бачить Куліш карикатуру на українське життя й побут» [1].

Очевидно, вислів про *смак* в оцінці П. Кулішем «Енеїди» цілком слушний: у людей можуть бути неоднакові смаки щодо художніх текстів, тому й сперечаються читачі про різні твори, маючи неоднаковий досвід оцінювання естетичної вартості художніх текстів.

Письменники дбали про потреби освіти народу. «Буквар» Т. Шевченка [10] і «Граматка» П. Куліша [2] відігравали важливу роль у нормуванні української мови. Куліш надавав перевагу відтворенню на письмі фонетичного (звукового) і графічного образу слова: у «Чорній раді» він пропоставив наголоси на словах, твори Нечуя-Левицького, які передавав для друку в Галичину, редагував фонетичним правописом.

Оцінювання місця й ролі Т. Шевченка та П. Куліша в історії української літературної мови передбачає синкретичний підхід до їхньої мовотворчості. Як відомо, оцінка — категорія змінна, хронологічно детермінована.

Історія української літературної мови, як історія будь-яких суспільних явищ, процесів, несе на собі відбиток панівної ідеології. Тому в цій галузі наукового пізнання звичними є «білі плями», діаметрально протилежні оцінки, різнотлумачення минулих подій, культурних явищ, історичних постатей. Оцінюючи погляди діячів української культури, які працювали в конкретну історичну добу, дослідники, хоч і прагнуть відтворити в уяві той історичний час, проте їхній досвід перебуває в плині інших ідеологій. Що ж до мовотворчості Т. Шевченка і П. Куліша маємо наголосити: їхнє слово, віддзеркалюючи національно-мовну свідомість, є і джерелом і, за висловом П. Куліша, «органом» національної ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко-Блохин Ю. Великий класик української літератури П.О. Куліш. Передмова В. Коптілова. НТШ. Осередок у Мюнхені. Мюнхен — Чернівці, 1997.
2. Куліш П. Граматка. *Історія українського правопису XVI — XX століття*. Хрестоматія. Київ, 2004. С. 73 — 81.
3. Куліш П.О. Твори: в 2 т. Т. 1. Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади. Київ, 1998.
4. Листування Тараса Шевченка. За ред. Сергія Єфремова. Репринтне видання. Черкаси, 2013. (113/163) 1056 с.
5. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. Вінніпег, 1949. Київ, 1995.
6. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. Київ, 2001.
7. Тараненко О.О. Три метафоричні моделі слов'янської єдності та їх різні інтерпретації (Коллар — Пушкін — Шевченко та ін.). *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 55 — 61.
8. Ушкалов Л. Чарівність енергії: Михайло Драгоманов. Київ, 2019.
9. Шевельов Ю. Вибрані праці. Книга 1. Мовознавство. Київ, 2008.
10. Шевченко Т. Букварь южнорусскій (1861). *Історія українського правопису XVI — XX століття*. Хрестоматія. Київ, 2004. С. 68 — 72.

REFERENCES

1. Boiko-Blokhyn, Yu. (1997). The great classic of Ukrainian literature P.O. Kulish. Miunkhen — Chernivtsi (in Ukr.).
2. Kulish, P. (2004). Hramatka. *History of Ukrainian spelling of the 16th — 20th centuries*. Reader. P. 73 — 81. Kyiv (in Ukr.).
3. Kulish, P.O. (1998). Works: in 2 vol. T. 1. Prose works. Poetry. Translations. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
4. Yefremov, S. (Ed.) (2013). Correspondence of Taras Shevchenko. Cherkasy: Brama-Ukraine (in Ukr.).
5. Ohiienko, I.I. (Mytropolyt Ilarion). (1995). History of Ukrainian literary language. Vinnipeg, 1949. Kyiv (in Ukr.).
6. Rusanivskiy, V.M. (2001). History of Ukrainian literary language. Kyiv (in Ukr.).
7. Taranenko, O.O. (2001). Three metaphorical models of Slavic unity and their different interpretations (Kollar — Pushkin — Shevchenko, etc.). *Movoznavstvo*, 3, 55 — 61 (in Ukr.).
8. Ushkalov, L. (2019). Magical Energy: Mykhailo Drahomanov. Kyiv: Dukh i litera (in Ukr.).
9. Shevelov, Yu. (2008). Selected works. Book 1. Linguistics. Kyiv (in Ukr.).
10. Shevchenko, T. (2004). South Russian ABC book (Bukvar yuzhnorusskii (1861)). *History of Ukrainian spelling of the 16th — 20th centuries*. Reader. P. 68 — 72. Kyiv (in Ukr.).

Статтю отримано 26.11.2019

S. Ya. Yermolenko

Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

SHEVCHENKO'S WORD VS KULISH'S WORD: SOURCES OF NATIONAL IDENTITY

The word, the native word are key concepts in the poetry texts and letters of Shevchenko and Kulish, as well as in Kulish's journalism. Shevchenko textually reveals the meaning of these statements in the spiritual life of a person, people. Kulish emphasizes the intrinsic, psychological content of each national language, on its specific division of the world the speaker studies. Writers' bilingualism practice helped to identify this specificity.

Social and political living conditions of Ukrainians in the Nineteenth Century cause aggravation of social and national relations in the Russian Empire. Ukrainians, populists, nationals, cultural figures, cosmopolitans, chauvinists, separatists — such an open list of names of people who have different views on the issues of free development of Ukrainian culture and language.

Common motives and their structural and functional load in the language of Shevchenko and Kulish determined the individual and collective experience of the writers, influenced the awareness of the linguistic and national identity of Ukrainians. Historical time formed a dictionary of characteristic linguistic and evaluation formulas to denote concepts relevant to society at that time.

In the works of Shevchenko and Kulish, the romanticization of Ukraine's past was projected into different language sources. Kulish saw the beginnings of Ukrainian history in Kyiv Rus, his poetry often used church Slavic words, word forms, and Shevchenko idealized, according to Kulish, the Cossack era, which predetermined the poet's interest in the historical vocabulary, characteristic phraseology of poetic language.

The defeat of the Cyril and Methodius Society, the exile of its members, and the ban on publications in the Ukrainian language could not stop the objective process of growing national and language consciousness. The traditions of Shevchenko's and Kulish's language found continuation in the literary practice of the subsequent periods of literary language development. Common and different views of the Ukrainian intelligentsia on the assessment of the role of translated literature as a source of Europeanization of the literary language revealed.

Keywords: *language as a means of self-knowledge, 19th century Ukrainian literary language, artistic texts, letters, Shevchenko, Kulish, native word, our language, Cossack romance, common language, translation.*